

مؤسسه انتشارات نگاه

مردم‌شناسی و موسیقی نوار ساحلی شیبکوه

محسن شریفیان

مردم‌شناسی و موسیقی

نوار ساحلی شیبکوه

پژوهش و گردآوری:

محسن شریفیان

مؤسسه انتشارات نگاه

«تأسیس ۱۳۵۲»

فهرست

- یادداشت رئیس پژوهش و فناوری سازمان منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس... ۱۱
سخن نویسنده..... ۱۵
- فصل اول: معرفی نوار ساحلی شییکوه..... ۲۱
- ۱-۱- موقعیت جغرافیایی نوار ساحلی شییکوه..... ۲۱
۱-۲- ترکیب و ساختار جمعیتی نوار ساحلی شییکوه..... ۲۶
۱-۳- نظام اداری نوار ساحلی شییکوه..... ۳۳
۱-۴- کشاورزی و بازرگانی در نوار ساحلی شییکوه..... ۳۴
۱-۵- پیشینه تاریخی نوار ساحلی شییکوه در دوران شکوفایی سیراف:..... ۳۵
۱-۶- کنگان؛ یکی از مناطق مهم شییکوه..... ۳۷
۱-۷- برخی از روستاها و آبادی های نوار ساحلی شییکوه در دوره ی قاجاریه... ۳۸
- فصل دوم: نی انبان در دامنه های جنوبی زاگرس..... ۴۹
- ۲-۱- چرا نی انبان؟!..... ۴۹
۲-۲- انواع نی انبان در جهان..... ۵۱
۲-۳-۱- نی جفتی..... ۵۴
۲-۳-۲- نی انبان..... ۵۵
۲-۳-۳- نی انبان در نسخ فارسی..... ۵۹
۲-۳-۴- نی انبان در ادبیات فارسی..... ۶۱
۲-۳-۵- تاریخ نی انبان در بوشهر..... ۶۵
۲-۳-۶- تاریخ نی انبان در شییکوه..... ۶۹
۲-۴- اجزا و ساخت نی انبان..... ۷۵
۲-۴-۱- نی..... ۷۵
۲-۴-۲- پیکک..... ۷۶
۲-۴-۳- دسته..... ۷۷

- ۷۸ ۲-۴-۴-انبان
- ۸۱ ۲-۴-۵-کوک‌های نی‌انبان
- ۸۱ ۲-۴-۶-روش قرارگرفتن انگشت‌ها
- ۸۳ فصل سوم: موسیقی نوار ساحلی شیپکوه
- ۸۳ ۳-۱-عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری موسیقی شیپکوه
- ۸۶ ۳-۲-گونه‌های موسیقی در شیپکوه
- ۸۶ ۳-۲-۱-موسیقی جشن
- ۸۶ ۳-۲-۲-موسیقی کار
- ۸۷ ۳-۲-۳-موسیقی محفلی
- ۸۸ ۳-۲-۴-موسیقی درمان
- ۸۸ ۳-۲-۵-موسیقی کودکان
- ۸۹ ۳-۲-۶-موسیقی مذهبی
- ۹۰ ۳-۲-۷-موسیقی عزاداری
- ۹۰ ۳-۲-۸-موسیقی آیینی
- ۹۳ فصل چهارم: روایت‌های موسیقایی در نوار ساحلی شیپکوه
- ۹۴ ۴-۱-ویژگی‌های کلی موسیقی
- ۹۴ ۴-۲-تاریخ شفاهی نی‌انبان
- ۹۵ ۴-۳-کوک‌های رایج نی‌انبان
- ۹۶ ۴-۴-نام قطعات و شیوه نوازندگی
- ۱۰۱ ۴-۵-شکل و تُن سازهای مورد استفاده در همراهی بانی‌انبان
- ۱۰۲ ۴-۶-نگاهی به ریتم در موسیقی شیپکوه
- ۱۰۴ ۴-۶-۱-آنالیز چند نوع از ریتم‌های متداول
- ۱۰۷ ۴-۷-نقش خواننده و ترانه
- ۱۰۸ ۴-۸-جایگاه رقص
- ۱۰۸ ۴-۹-نقش نمایش در موسیقی
- ۱۱۱ ۴-۱۰-پوشش نوازندگان
- ۱۱۲ ۴-۱۱-راویان موسیقی

- ۴-۱۱-۱- لوطی‌ها ۱۱۳
- ۴-۱۱-۲- سیاها ۱۱۵
- ۴-۱۱-۳- دلاک‌ها ۱۱۶
- فصل پنجم: دیگر سازهای رایج در نوار ساحلی شییکوه ۱۱۹
- ۱-۵- سازهای پوستی یک رویه (ممبرانوفون) ۱۱۹
- ۱-۱-۵- تمپو ۱۱۹
- ۱-۱-۲- دیره ۱۲۰
- ۱-۱-۳- دیره زنگی ۱۲۱
- ۱-۱-۴- تُمپک (داوک) ۱۲۲
- ۱-۱-۵- ضرب و تمپو ۱۲۴
- ۲-۵- سازهای پوستی دورویه ۱۲۵
- ۱-۲-۵- دَمَام ۱۲۵
- ۲-۲-۵- کاسیر (مُرباس) ۱۲۶
- ۳-۵- سازهای بادی ۱۲۷
- ۱-۳-۵- ساز (آثروفون / سازبادی دوزبانه) ۱۲۷
- فصل ششم: قطعات ضبط شده از گروه‌های موسیقی در شییکوه (بخش بوشهر) ... ۱۲۹
- ۱-۶- گروه ثِلاَث (سرپرست و نوازنده نی انبان: حیدر سلمانی ۵۲ ساله) ۱۲۹
- ۲-۶- گروه حَمَّاس (سرپرست: فاضل جامعی ۴۱ ساله) ۱۳۰
- ۳-۶- گروه حصیر (سرپرست: جلیل ملاح کنگانی ۴۳ ساله) ۱۳۲
- ۴-۶- گروه سیراف (سرپرست: رضا ساریان ۴۰ ساله) ۱۳۳
- فصل هفتم: دستاوردهای پژوهش ۱۳۵
- ۱-۷- نتیجه‌گیری ۱۳۵
- ۲-۷- تحلیل گفتگوها ۱۴۴
- پیوست‌ها ۱۴۷
- منابع ۱۸۹
- تصاویر ۱۹۵

فهرست جداول

- جدول شماره ۱: حروف آوانگاری ۱۹
- جدول شماره ۲: نحوه توزیع و جمعیت قبایل عرب در کرانه شیبکوه در سده ۱۹ م ۳۱
- جدول شماره ۳: نقاط اصلی مسکونی کرانه‌های شیبکوه از شمال غربی تا جنوب شرقی در سده ۱۹ م ۴۱
- جدول شماره ۴: جدول توصیفی فواصل صوتی نی انبان‌های رایج در نوار ساحلی شیبکوه ۹۶
- جدول شماره ۵: نام قسمت‌های گوناگون نی انبان در نوار ساحلی شیبکوه ۱۰۰
- جدول شماره ۶: کلمات معادل فارسی و عربی در موسیقی نوار ساحلی شیبکوه ۱۰۱

پیوست‌ها

گفتگوها از دهستان مَچاهیل (هرمزگان) تا بَنک (بوشهر)

۱- دهستان مَچاهیل (هرمزگان)

۲- دهستان مُقام (بندر مقام)

۳- شهر دشتی از توابع پارسیان

۴- ستلو از توابع پارسیان

۵- پارسیان

۶- روستای آخند (بوشهر)

۷- عسکری از توابع عسلویه

۸- پَرک

۹- سیراف

۱۰- کنگان ۱

۱۱- کنگان ۲

۱۲- کنگان ۳

۱۳- کنگان ۴

۱۴- بنک ۱

۱۵- بنک ۲

۱۶- بنک ۳

یادداشت رئیس پژوهش و فناوری سازمان منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس

نوار شیبکوه؛ مردم شناسی، آواها و نواها

موسیقی، یکی از کاربردی ترین مؤلفه های فرهنگی است که هم راستا با دیگر مؤلفه ها جزء اصلی ترین بخش های هویت یک جامعه قرار می گیرد. این مؤلفه ها در طول سالیان متمادی شکل گرفته و به سبب تکرار، مقبولیت عام می یابد و در کالبد فرهنگی جامعه نهادینه می گردد. به بیان بهتر هر مؤلفه فرهنگی در یک بازه زمانی محدود تولد یافته، رشد می کند و تا زمانی که جایگزینی برای آن ورود نکرده است، در اوج خواهد ماند و سپس در یک دوره تسلسلی، موقعیت خود را به سطح دیگری (خواه بالاتر، خواه پایین تر) از آن مؤلفه خواهد داد.

موسیقی بومی نیز در این چارچوب سیر می کند. در جنوبی ترین خاک این مرزوبوم، با کهن موسیقی شبه جزیره بوشهر مواجهیم که به مثابه پرتویی درخشان از نوای دریانوردان و مهاجرانی است که از سایر نقاط آفریقا، هند و مناطق حاشیه خلیج فارس به این دیار رفت و آمد داشته اند و در بالندگی این مؤلفه فرهنگی نقشی مستقیم ایفا نموده اند.

شایان ذکر است که این مهم در همان دور تسلسل به طور مرتب دچار تحولات، دگرگونی و پالایش شده است و ثمره آن، گنجی است که امروز به عنوان موسیقی فولکلور بوشهر برجای مانده است. شناخت سرگذشت این دست تغییرات در مؤلفه‌های فرهنگی، بخشی جدانشدنی از تاریخ آن ملت است؛ به مانند سرگذشت سیاسی و یا حتی سرگذشت اقتصادی و امثالهم. بیست و اندی سال است که از استقرار صنعت نفت به شکلی که امروز شاهدیم در استان بوشهر می‌گذرد و کمترین حوزه نفوذ و تأثیر آن از کنگان تا عسلویه در مقیاس هفتاد کیلومتر نوار ساحلی است. ورود صنعتی بدین وسعت به بخشی از کشور که تا چندی پیش ساکنان آن زندگی ساده و سنتی مبتنی بر کشاورزی و دریانوردی را در کمال آرامش تجربه می‌کرده‌اند، موهبات و محدودیت‌هایی را به همراه داشته است و بی‌شک تغییراتی در سبک زندگی، آداب و رسوم و شکل‌گیری نوع جدیدی از تعاملات اجتماعی، فرهنگی را موجب گردیده است و در این مرحله گذر فناورانه چه بسیار مشاغلی که کمرنگ و گاهی منسوخ شده و چه کسب و کارهایی که به سمت و سوی نوگرایی گام برداشته‌اند.

موسیقی هم به عنوان عضو تأثیرگذاری از خانواده وسیع مؤلفات فرهنگی از این قاعده مستثنا نبوده و نیست و بنا به ماهیت خود، بسیار سریع‌تر و پیشگام‌تر از سایر بخش‌ها در بطن جامعه رسوخ می‌کند و باروح و جان مردم عجین شده و تمدنی را شکل می‌دهد که بی‌گمان ثبت و ضبط آن به عنوان سندی ماندگار و ارزشمند، برای آیندگان به یادگار خواهد ماند.

بی‌تردید به تصویر کشاندن ارزش‌های بی‌بدیل موسیقیایی، همگام با فراز و نشیب‌های موجود در این میراث شفاهی حاصل نگرش مردمان نوار مرزی شبیکوه، اسناد و شواهد تاریخی است، جهت آشناسازی افراد با مردم‌شناسی این خطه امری است ستودنی و درعین حال بایسته.

ایده مردم‌شناسی، ثبت و ضبط آواهای محلی و موسیقیایی نوار شیبکوه به پیشنهاد این جانب در یکی از جلسات شورای پژوهش سازمان منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس در زمستان ۱۳۹۴ مطرح و به تصویب رسید و هنرمند فرهیخته؛ جناب آقای محسن شریفیان؛ به عنوان پژوهشگر و محقق از سوی بنیاد نخبگان استان بوشهر، مسئولیت امور اجرایی را عهده‌دار شدند و کتاب پیش رو حاصل مسافرت‌ها، مصاحبه‌ها و دیدارهای متعددی است که در این پروژه توسط ایشان و همکارانشان انجام شد.

گرچه ما بر این باوریم که نمی‌توان برای پژوهش میدانی در حوزه هویت تاریخی یک ملت، حد و اندازه‌ای از لحاظ زمانی و مطالعاتی قائل بود، لذا برای شناخت تکمیلی آواها و نواهای موسیقیایی این خطه بیش از آنچه در پیش رو است، بایستی گام برداشت و تا نفسی در سینه پیران طلایی این دیار می‌دمد، کوشید.

هم‌اینک و در آستانه تقدیم این پژوهش ارزشمند به علاقه‌مندان، خصوصاً پژوهشگران و فرهنگ دوستان حوزه‌های هنر، مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی، برخورد لازم می‌دانم ضمن ارج نهادن بر تلاش بیکران این عزیزان در راستای این پژوهش، از بذل عنایت و همراهی ارزشمند برادر فرهیخته‌ام جناب آقای مهندس یوسفی مدیرعامل محترم سازمان منطقه ویژه پارس که همواره با حمایت‌های همه‌جانبه خود، مایه دلگرمی و پشتکار جامعه فرهنگ و هنر استان بوده‌اند، کمال تشکر و قدردانی نمایم.

خشایار پور محمد شاهینی

رئیس پژوهش و فناوری سازمان

منطقه ویژه اقتصادی انرژی پارس

تیرماه ۱۳۹۷

سخن نویسنده

به نام خداوند زیبایی ها

موسیقی، زادهٔ جامعه و فرهنگ است و پس از زبان، یکی از مهم‌ترین پایه‌های فرهنگی هر قوم و ملتی محسوب می‌شود. پدیده‌ای زنده که همواره با پویایی نهادهای گوناگون هر جامعه و شرایط معیشتی و زیستگاهی انسان‌ها در طول تاریخ، همسویی داشته و با روند دگرگونی‌های فرهنگی و سیاسی، گاهی پیشرفت و زمانی پسرفت داشته و در نهایت پوستهٔ دیگری به خود گرفته است.

موسیقی یکی از مهم‌ترین کلیدهای درک تاریخ و فرهنگ‌های گوناگون است. شناسایی موسیقی هر منطقه، می‌تواند به درک ارزش‌های فرهنگی، ویژگی‌ها و معیارهای زیبایی‌شناختی یک جامعه کمک شایانی کند.

پژوهش دربارهٔ سازها، راهی روشن برای رسیدن به شناخت دربارهٔ تاریخ تمدن است. ابزار موسیقی از سویی نمایانگر فرهنگ، چگونگی ارتباط و پیوستگی مردمان از ساز تا لوگوگرافیک است و از سویی دیگر، بررسی ساختمان آنها برای درک دانش و مهارت‌های فنی ساخت این ابزار در جغرافیای مورد مطالعه، رازهایی دربارهٔ تاریخچهٔ آن منطقه از رونق صنعت و بازرگانی تا هنر و ادبیات را فاش می‌سازد.

نام ساز و بخش‌های تشکیل دهنده آن، نام آهنگ‌ها و اصطلاح‌های مربوط به تکنیک‌های اجرایی در بررسی زبان و گویش‌های رسمی قوم‌های گوناگون و باهدف پیگیری نقل و انتقال این واژه‌ها از فرهنگی به فرهنگ دیگر راه گشا است. همچنین بررسی و شناسایی سازها، از دیدگاه ارجمندی و تقدس آن‌ها، می‌تواند به شناخت اعتقادات، باورها، آیین‌ها، نمادها و افسانه‌های يك فرهنگ كمك بسزایی نماید.

این پژوهش، درآمدی بر مردم‌شناسی موسیقی در منطقه‌ای بین مرز جغرافیایی بوشهر و هرمزگان به نام «نوار ساحلی شیبکوه» است و ساز «نی‌انبان»، به عنوان شاخص‌ترین ابزار موسیقایی منطقه به همراه نواشناسی نوار ساحلی شیبکوه، تأثیر متقابل جامعه و فرهنگ منطقه در مورد این ساز و راویان آن مورد بررسی قرار گرفته است.

در این باره تاکنون پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. زمانی که برای اولین بار قصد داشتم موسیقی این مناطق را دنبال کنم، با یادداشت کتاب ارزشمند «موسیقی بوشهر» روبرو شدم. زنده‌یاد «محمدتقی مسعودیه»، در مقدمه این کتاب نوشته بود: «... از ترجمه «بررسی ترانه‌های کنگان» به علت عدم اصالتشان چشم‌پوشی شده است!...»^۴ این بود که تا مدتی از این موسیقی و پژوهش درباره آن، غافل ماندم! اما زمانی که به تدریج با نواهای این منطقه آشنا شدم، بر من روشن شد که برخلاف نظریه ایشان و فرضیه‌های مشابه، موسیقی این منطقه به شکلی اصیل و آئینی اجرا می‌شود. به گمان من این تناقض، مربوط به زبان متفاوت موسیقی این منطقه است که درک این نوع موسیقی را برای پژوهشگران غیربومی، دشوار می‌سازد. در این نوشتار با توجه به پژوهش میدانی و حضور مداوم در روستاها و

۱. موسیقی بوشهر. مسعودیه، محمدتقی. کوکرتز، مسعودیه. سروش تهران ۱۳۵۴. ص ۴

مناطق گوناگون نوار ساحلی شیبکوه در استان بوشهر و هرمزگان، کوشیده‌ام که یافته‌های خود را به ترتیب زیر ارائه دهم:

۱. تشریح موسیقی، سازها و خاستگاه آن‌ها.
۲. طراحی ساختمان سازها و معرفی اجزا و ابعاد آن‌ها.
۳. نام قطعه‌های موسیقایی و تبارشناسی راویان موسیقی منطقه.
۴. ارائه نمونه‌های صوتی موسیقی منطقه به روایت‌های موجود.
۵. گزارش تصویری موسیقی و سازها و نحوه نواختن آن‌ها.
۶. ارائه فایل‌های صوتی و تصویری مصاحبه‌های صورت گرفته جهت آرشیو کتابخانه‌ها و مراکز مردم‌شناسی.

با وجود اشراف به موسیقی منطقه و سازنی‌انبان و دقت نظری که در تهیه این مجموعه شده؛ بی‌گمان، مواردی وجود دارد که از قلم افتاده یا نادیده گرفته شده است. از این رو، فروتنانه و مشتاقانه، انتقادات و پیشنهادهای اساتید و صاحب‌نظران گرامی را با جان و دل پذیرا هستم. اکنون با احترام فراوان، مراتب قدردانی خود را از عزیزانی که در تهیه این مجموعه، مرا همراه و هم‌دل بودند، اعلام می‌دارم.

تحلیل ریتم‌ها: بابک شهرکی

بخش تاریخ: رضا طاهری، الهه غریب زاده، مرصع صیادی.

گروه مترجمین: مسعود احمدی، الهه غریب زاده و مریم حیدری.

طراحی تصویرسازها: ماکان صغیری و صهبا برنهاد.

صدابردار: محمد عبد‌الهی

دستیار صدا: حسن مصلحی

عکس و فیلم: صابر زمانی، سید احمد رضا هاشمی، رضا و سعید

صفایی، ابوذر رحیمی زاده، حمید خلیفات و مهران مبارکی.

همکاری تأثیرگذار محمد مختار زاده، رئیس محترم اداره فرهنگ و ارشاد

اسلامی شهرستان کنگان، علیرضا ارزنده رئیس محترم پرواز فرودگاه خلیج فارس و یوسف صابر از روابط عمومی پارس جنوبی.

بدون تردید، همفکری و مشاوره سید محمد موسوی، مدیر مؤسسه فرهنگی - هنری ماهور و همکاری بی‌دریغ علیرضا رئیس دانا، مدیر انتشارات نگاه برای چاپ این اثر، بسیار تأثیرگذار بوده است.

در نهایت، مراتب سپاسگزاری خود را به صورت ویژه از مدیر توانای پارس جنوبی، جناب آقای مهندس مهدی یوسفی که ویژگی یکتای فرهنگ دوستی ایشان جهت پشتیبانی همه‌جانبه از این طرح پژوهشی، جناب آقای مهندس خشایار پور محمد شاهینی، مدیر محترم پژوهش و فناوری سازمان به دلیل پیگیری‌های مدبرانه، اساتید محترم جناب آقای رضا مهدوی و جناب آقای کیوان فرزین، ناظرین متخصص این پروژه و جناب آقای دکتر رضا آذین، رئیس محترم بنیاد نخبگان استان بوشهر برای همراهی‌ها تقدیم می‌دارم.

محسن شریفیان

بندر بوشهر

تیرماه ۱۳۹۷ خورشیدی

جدول شماره ۱: حروف آوانگاری

x	خ	ā	آ
d	د	a	آع
z	ذ ز ض ظ	o	أ
r	ر	e	إ
š	ش	ou`	او (در اول کلمه)
q	غ ق	u	أو (کشیده در آخر و وسط)
f	ف	ow	أو (دو صوتی)
k	ك	i	ای (کوتاه وسط و آخر)
g	گ	ey	ای (ندا، وسط و آخر)
l	ل	b	ب
m	م	p	پ
n	ن	t	ت ط
v	و	s	س ص ث
y	ی (یای اول)	j	ج
i	ی (یای آخر)	č	چ
		h	ح ه